

Kaip išliko lietuvių polifoninės giesmės sutartinės?

Austė NAKIENĖ

Tyrimo objektas – kaimo žmonių išsaugota sakytinė sutartinių giedojimo tradicija ir ją pakeitusi miestuose gyvuojanti rašytinė tradicija. Siekiama atkreipti dėmesį į XX a. viduryje iškilusių grėsmę tradicijos tūšai. Aiškinamasi, ar XX a. antroje pusėje atgaivinta tradicija buvo nauja, ar ta pati sutartinių giedojimo tradicija?

Tyrime parodoma, kaip sutartinių giedojimo tradiciją iš kartos į kartą perduodavo giminytės ryšiais susiję žmonės, ir kaip ją tęsė giminytės ryšių neturintys asmenys. Kad būtų aiškiau, aptašojamos iškiliausių sutartinių saugotojų biografijos, atskleidžiami artimi ryšiai tarp tėvų ir vaikų, o vėliau tarp sutartinių giedotojų ir jų užrašinėtojų, dėstytojų ir studentų.

Metodai: aprašomasis, biografinis, lyginamasis.

Išvada: šiuolaikinė sutartinių giedojimo tradicija tęsiama panašiai kaip mokslo bendruomenių tradicija (ją galima pavadinti gyvąja akademinė tradicija). Jaunieji sutartinių saugotojai perima žinias iš knygų ir kitų šaltinių, tačiau šalia jų visuomet yra vyresnieji, turintys daugiau žinių, taikantys jas praktiškai ir duodantys savo pasekėjams gerų patarimų.

Prasminiai žodžiai: lietuvių polifoninės giesmės sutartinės, sakytinė tradicija, rašytinė tradicija, sutartinių giedotojų šeimos, sutartinių saugotojų bendruomenė.

XX a. pradžioje lietuvių polifoninės giesmės – sutartinės dar tebebuvo gyvos, skambėjo šiaurės Aukštaitijos kaimuose, tačiau amžiaus viduryje virto archaizmais, jas vis labiau stebė vėlyvesnių

stilių liaudies dainos¹. Amžiaus pabaigoje užrašyti sutartinę pasisekdavo tik kai kuriems tautosakos rinkėjams. Vaikščiodama po kaimus, apie tai svajojo ir šių eilučių autorė, tačiau laimė sutikti seną moteriškę, prisimenančią bent sutartinės nuotrupą, nepasitaikė.

Knygoje „Sutartinių atlikimo tradicijos“ etnomuzikologė Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene teigia, kad šiaurės rytų Lietuvoje gyvavusios polifonijos atlikimas buvo gana sudėtingas iš kartos į kartą perduodamas giedojimo menas. Pasak knygos autorės, sutartinių giedojimas buvo ne bendruomeninė, bet šeimyninė tradicija. Motinų perduodamos dukterims sutartinės keliavo iš kartos į kartą, kol XX a. pradžioje beliko paskutinės sutartinių atlikėjų grupės, iš jų ir buvo surinktos žinios apie sutartinių atlikimą. Kiekviena sutartinių giedotojų grupė žinojo tik jai būdingų giedojimo būdų: vienos – trejinių bei keturinių, kitos – atitartinių sutartinių, trečios giedojo įvairiais pakaitiniais būdais, skyrėsi ir balsų derinimas: vienur tarp balsų susidarydavo aštresni, kitur – švelnesni sąskambiai (Račiūnaitė-Vyčiniene, 2000: 55). Jei pagrindinės giedotojos nebelikdavo, sutartinių grupė iširdavo, ir reikėdavo nemažai laiko, kad susidarytų jaunesnių giedotojų grupė.

Tokį pat išpūdį susidariau susipažinusi su 1935–1941 m. fonografo įrašais, kuriuose buvo įamžinta jau visai beišnykstanti tradicinė polifonija. Klausydama garbingo amžiaus moterų gie-

1. Etnomuzikologė Jadvyga Čiurlionytė dienoraštyje rašė: „Aukštaičių daina iš savo primityvių formų – sutartinės, piemenų dainos pateko į harmoninius Vakarų Europos spąstus, ir čia jai atėjo galas – bent jos originalumui“ (Čiurlionytė, 2006: 268).

XX a. pradžios sutartinių giedotojos, stovi: Marė Bernatienė, Natalija Vaičiulienė, Banė Kregždienė, sėdi Kasiulė Misiūnienė. Nuotrauka iš Adolfo Sabaliausko rinkinio.

dojimo, suvokiau, kad už jos išsaugojimą turime būti dėkingi kelioms sutartinių atlikėjų giminėms, neišsižadėjusioms šios tradicijos, suvokusioms jos vertę ir siekusioms, kad ji būtų įamžinta ir išsaugota. Paskutinės kaimuose gyvavusios tradicijos atstovės buvo jau pasiligojusios, giedojo žemais, prikimusiais balsais, tačiau dar gebėjo parodyti, kaip turi skambėti sutartinės. Deja, jau ne visuose kaimuose ar miesteliuose buvo galima suburti atlikėjų grupę, todėl nemažai senovinių giesmių užrašytos iš paskutiniųjų tradicijos tęsėjų – pavienių giesmininkių.

Ruošdama 1935–1941 m. fonografo įrašų leidinį „Aukštaitijos dainos, sutartinės ir instrumentinė muzika“, aptikau gražią Biržų krašto sutartinę, kurioje buvo giedama:

1. Trys, trys keturias brolių klėtys,
Tu dobil pinkialapi, dabilėl pinkialapi.
2. Visas trys keturias grūdelių pilnas,
Tu dobil pinkialapi, dabilėl pinkialapi.
3. – Raiks tau, martela, tie grūdelė malti,
Tu dobil pinkialapi, dabilėl pinkialapi.
4. – Duok, Dievi, malti, bil tik neišalkti,
Tu dobil pinkialapi, dabilėl pinkialapi.
Ū-ū-ū!

(Nakienė, Žarskienė, 2004, Nr. 3)

Išklausiusi supratau, kad martelės atsakymą „Duok, Dieve, malti, bile neišalkti“ buvau girdėjusi iš savo biržietės močiutės, kuri taip sakydavo,

kai tekdavo nudirbti kokį sunkesnę darbą. Galbūt ankstesnių kartų moterys irgi mokėjo šią sutartinę, tačiau ji težinojo tą pamokantį pasakymą.

Senųjų polifoninių giesmių neišmokau iš savo močiutės, neišgirdau iš kitų kaimo moterų, rinkdama tautosaką, tačiau susipažinau su jomis mieste, išgirdau jas giedant miesto folkloro ansamblių dalyves. Dar mokydamasi M. K. Čiurlionio meno mokykloje pradėjau dainuoti folkloro ansamblyje, repeticijose kartu su draugėmis pabandydavome išmolti ir vieną kitą sutartinę. O dažniau ir drąsiau pradėjome jas giedoti, kai viena iš mūsų ėmė studijuoti etnomuzikologiją ir domėtis senomis, neįprastomis melodijomis. Tai buvo minėtoji etnomuzikologė Daiva Račiūnaitė-Vyčinienė, iš kurios ir išmokau sutartinių. Prisimenu, kaip ji vis nusirašydavo po kelias sutartines iš Zenono Slaviūno parengto sutartinių rinkinio ir atsinešdavo į repeticiją. Kiti išsiskirstydavo, o mes, kelios mergaitės, pasilikusios giedodavome. Netrukus pirmasis sąsiuvinis buvo prirašytas, atsirado antras, o galbūt ir trečias. Man pasisekė, nes mano mokytoja buvo labai įsigilinsi, susidomėjusi sutartinių atlikimo būdais, todėl išmokė giedoti ne bet kaip. Taigi, išmokau giedoti sutartines iš keleriais metais vyresnės merginos, kaip kaimuose turbūt ne viena išmokdavo jas giedoti iš vyresnės sesers. Labai įprastai, natūraliai perėmiau sutartinių giedojimo tradiciją, tarsi ji niekad nebuvo nutrūkusį, nors iš rašytinių šaltinių žinau, kad praėjusio amžiaus viduryje ši tradicija buvo beveik išnykusi. Tad man labai įdomu, kaipgi tradicija buvo atgaivinta, kaip išliko lietuvių polifoninės giesmės sutartinės?

Daiva Račiūnaitė-Vyčinienė kilo iš dainingos, muzikalios šeimos, jos šaknys – Panevėžio krašte, kur kadaise gyvavo tradicinė polifonija. Deja, šios tradicijos jos šeima neišlaikė, nes labiau mėgdavo dainuoti naujesnes liaudies dainas. Domėtis sutartinėmis, imtis jų tyrimų ją paskatino dėstytoja Laima Burkšaitienė, kuri buvo didelė senųjų aukštaičių melodijų žinovė. Kaip prisimena Daiva, kartą ji ir dar kelios merginos buvo paprašytos iliustruoti Laimos Burkšaitienės ir Ramutės Rimantienės paskaitą, kurioje dvi mokslininkės – etnomuzikologė ir archeologė – bandė iššifruoti

sunkiai suprantamus sutartinių refrenus, gretindamos juos su saulę, vandenį, paukštį ar medį vaizduojančiomis piktogramomis. Ši paskaita taip sudomino Daivą, kad ji ir pati ėmė tyrinėti sutartinių atlikimo būdus, apeiginį kontekstą ir mitinę simboliką. O dėstytoja Laima Burkšaitienė žinias apie senąsias sutartines perėmė iš profesorės Jadvygos Čiurlionytės, kuri 1935–1939 m. dirbo Kaune gyvavusiame Lietuvių tautosakos archyve, girdėjo į archyvą atvykstančių senųjų sutartininių giedojimą, ne kartą klausėsi kolegos Zenono Slaviūno padarytų sutartinių įrašų, iš plokštelių transkribuodavo sutartinių melodijas. Išdėliojus tokią seką, matyti, kad žinias apie sutartines saugojo ne tik dainingos kaimo giminės, bet iš kartos į kartą perduodavo ir etnomuzikologės. Taigi tradicinė polifonija buvo saugoma ir perduodama dviem linijomis. Daiva Račiūnaitė-Vyčinienė perėmė ją iš ankstesnių kartų mokslininkių. Tačiau ar ji (o iš jos ir aš) perėmė tą pačią, kažkada kaimuose gyvavusią sutartinių giedojimo tradiciją, ar jai buvo perduota kita – akademinės bendruomenės tradicija? Ar dvi perdavimo linijos buvo tik vienalaikės, ar jos buvo susipynusios?

Akademinės bendruomenės susidomėjimas sutartinėmis

XX a. viduryje, Antrojo pasaulinio karo ir pokačio metais, tradicinį sutartinių perdavimo būdą pakeitė potradicinis, t. y., sakinį būdą pakeitė rašytinis. Šiais sunkiais metais nukentėjo beveik kiekviena lietuvių šeima, neteko artimųjų, turto, dvasios stiprybės ir ramybės. Viena po kitos sekusios okupacijos, nepriklausomybės praradimas, žūtys, tremtys buvo tokios skaudžios netektys, kad dėl nutrūkusios giedojimo tradicijos niekas nesisielėjo. Atsigaunant nuniokotai šaliai, tradicija taip pat turėjo pamažu atgyti. Tokia galimybė atsirado 6-ojo praėjusio amžiaus dešimtmečio pabaigoje, kai buvo išleisti svarbūs sutartinių rinkiniai. 1958–1959 m. pasirodė daugelį metų kruopščiai rengtas Zenono Slaviūno rinkinys „Sutartinės. Lietuvių polifoninės dainos“, trijuose jo tomuose buvo paskelbtos sudarytojo ir ankstesnių tautosakos rinkėjų užrašytos sutartinės. Tuo metu išleista ir kita

Stasys Paliulis gimtojoje sodyboje Biržų aps., Vabalninko vls., Savučių k. 1928 m. nuotrauka iš šeimos archyvo, skelbta knygoje „Skudučių ir sutartinių keliais“.

knyga – Stasio Paliulio rinkinys „Lietuvių liaudies instrumentinė muzika“ (1959), kur buvo paskelbta vokalinėms sutartinėms gimininga instrumentinė polifonija. Paskelbus šiuos rinkinius, galima buvo tikėtis, kad nepalankios aplinkybės pasikeis ir vis mažėjęs sutartinių tradicijos saugotojų skaičius pamažu pradės didėti.

Nors žinios apie sutartines jau buvo sukauptos vienoje vietoje, turėjo praeiti dar šiek tiek laiko, kad paskelbtus rinkinius kas nors perskaitytų, jų puslapiuose sukaupia informacija pasiektų skaitytojus. Gyvosios tradicijos įamžinimas nėra vien rašto ir spausdinimo technologijos pritaikymas, pasak filosofės Jurgos Jonutytės, tai didesnis

pokytiš – tradicijos transformavimas, tautosakos adresato pakeitimas. „Kai etnologas visa tai, kas gyvai kalbėta, paverčia tekstu, šis tekstas nebėra anos pokalbio situacijos dalis, jis yra elementas kito (ir visiškai kitokio) bendravimo: mokslininko su savo menama auditorija. Lauko tyrimo metu užrašytas tekstas būtinai turi savo numanomą skaitytoją. [...] Bet koks užrašymas, surašymas ar įrašymas modeliuojamas atsižvelgiant į adresatą: fiksavimas yra ne sakinio perdavimo perėmimas, bet adresato pakeitimas. Užrašyto teksto ar nufilmuotos situacijos adresatas yra nebe pažįstamas ar artimas žmogus, nebe tiesioginiai palikuonys, bet anonimai. [...] Taigi anonimams peradresuo-

jama tai, kas iki tol buvo laikoma tik asmeniniais, šeimos, namų, nedidelio miesto ar kaimo buitės ritualais“ (Jonutytė, 2011: 128). Tokia anonimi- nių sutartinių saugotojų grupė susidarė maždaug per dešimtmetį nuo Slaviūno ir Paliulio rinkinių paskelbimo. Šie naujieji sutartinių saugotojai buvo kilę iš įvairių Lietuvos vietovių, kažin, ar girdėję nors vieną sutartinę iš artimųjų, apie senąją polifoniją sužinoję paskaitose, bibliotekose, per- ėmę ją kaip visiems akademinės bendruomenės nariams priklausantią kultūros vertybę.

Amžininkų teigimu, sutartinių tradicijos atgimi- mas įvyko 1968 m. Vilniuje, kai jauni profesionalūs atlikėjai – aktoriai ir muzikantai paruošė ir scenoje atliko visą sutartinių programą. Ji buvo ypatinga tuo, kad senosios sutartinės skambėjo ne kaip keis- tenybės tarp kitų, šiuolaikiškesnių liaudies dainų, bet liejosi viena po kitos, klausytojai galėjo įsi- jausti į jų skambesį ir suvokti itin taupiomis raiškos priemonėmis pasižyminčios sutartinių polifonijos savitumą. Programos sumanytojas buvo chorvedy- bos specialybę baigęs muzikas Povilas Mataitis.

Kaip detalai aprašo muzikologė Virginija Apa- navičienė, „pasirodymas įvyko 1968 m. balan- džio 13 d. Lietuvos valstybinės konservatorijos (dabar – Lietuvos muzikos ir teatro akademija) Didžiojoje salėje. [...] Koncerte „Instrumentinės, šokamos, dainuojamos sutartinės“ buvo atlieka- mos unikaliosios lietuviškos sutartinės, kurioms būdinga apeiginio žanro stilistika, jungianti daina- vimą, šokį ir grojimą į vientisą sinkretinį vyksmą. Atlikėjos, besiruošdamos koncertui, P. Mataičio patarimu, sutartinių atlikimo stilistiką studijavo klausydamosi archyvinių įrašų, saugomų Lietuvių kalbos ir literatūros institute. P. Tamošaičio vado- vaujamo lietuvių liaudies instrumentų ansamblio „Sutartinė“ kanklininkės Z. Stepulienė, R. Tamo- šaitienė, J. Ščiavinskaitė, birbynininkai P. Tamo- šaitis, R. Apanavičius, A. Kirilauskas, A. Vidu- giris ir kiti „Sutartinės“ atlikėjai grojo tradicinę lietuvių instrumentinę muziką iš A. Sabaliausko ir S. Paliulio rinkinių, pritarė sutartinių giedoji- mui. Dainuojančios aktorės – B. Didžgalvytė, I. Krikščionaitytė, A. Matkevičiūtė, V. Marcinkevi- čiūtė, V. Marčinskaitė ir E. Žebertavičiūtė dėvėjo autentiškus iš Lietuvos nacionalinio muziejaus

pasiskolintus drabužius, „Sutartinės“ muzikantai – stilizuotus koncertinius kostiumus. Koncerte buvo atliekamos sutartinės „Kas tar teka per dva- relį“, „Ošai pati martala“, „Išjojo jojo, sėdauto“, „Katinėli, oi dagu“, skudučiuotos sutartinės „Skurdutė“, „Šešios“, „Tutututututis“, šokiu paly- dėtos „Linėli, linėli“, „Paminrodyk, oželi“. Po koncerto savaitraštis „Literatūra ir menas“ rašė: „Koncertas buvo neįprastas, pirmas ne tik kon- servatorijos salėje, bet ir apskritai respublikoje. Salės skliautais liejosi melodinga kanklių muzika ir, pritariant skudučiams, skambėjo senovinės sutartinės – nuostabus lietuvių liaudies meninės kūrybos pavyzdys“. [...] Programa buvo rodyta 1969–1971 m. Sutartinės skambėjo koncertuose Lietuvos valstybinėje filharmonijoje, Kompozito- rių sąjungos rūmuose, Aktorių namuose“ (Apana- vičienė, 2009).

Tikėtina, kad anuomet tai buvo „negražios“ muzikos koncertas, kurią įvertinti galėjo tik įvai- rios muzikos klausymosi patirties turėję žmonės. Todėl koncertas ir buvo rengiamas tokiose salėse, kuriose rinkdavosi muzikos mėgėjai, kūrybinės inteligentijos atstovai. Neįprastą koncertą palan- kiai įvertino etnomuzikologė Jadvyga Čiurlio- nytė. Ji džiaugėsi: „Pagaliau susilaukėme gyvo mūsų praeities meno atkūrimo. Išvydome jį ne knygoje, ne užrašytą natomis, išgirdome ne stili- zuotai atliekamą išsprusių chorų – suskambo jis tarsi gyvas dėka mažo būrelio entuziastų, vado- vaujamų Povilo Mataičio². [...] Liaudies dainos atlikimas – tai labai savitas menas, kurį ne kie-

2. 2011 m. Povilui Mataičiui ir jo žmonai Daliai Mataitienei už viso gyvenimo nuopelnus buvo skirta nacionalinė premija. Apie kūrybinio kelio pradžią P. Mataitis kalbėjo: „Mes visada išlaikėme ypatingą pagarbą istorijai, ypatingą pagarbą auten- tiškam Lietuvos menui, tradicijoms. Dėl to ir susidomėjau sutartinėmis – didžiuliu mūsų turtu, kuris tuo metu nebuvo atskleistas“. O žurnalistui pasiteiravus, „Kodėl tas turtas jus sudomino?“, atsakė: „Kai manęs klausdavo, kodėl susidomėjau sutartinėmis, atsakydavau visai, o dabar į šį klausimą galiu atsakyti klausimu – o kodėl Liudvikas Rėza paskelbė Kristijono Donelaičio „Metus“? ... Sutartinės mums ir atvėrė kelią į profe- sionalų teatrą, į pasaulį“. D. Mataitienė pritarė: „Pagarba tautos istorijai, nuostatos apie etnografinės ir folkloro autentikos grožį ir vertę buvo tie svertai, kurie vėrė perspektyvas visiškai naujam žvilgsniui ir keliui į tautos lobius. Amžių tėkmės nugludinta originali valstietiškoji kultūra spindėjo kaip nepaprastas lobis. Ši idėja mus ir užbūrė“ (Nastaravičius, 2011).

Povilo Mataičio vadovauto Lietuvių folkloro teatro sutartinių atlikėjos Dalios Mataitienės kurtais aukštaitiškais kostiumais. 1970 m. nuotrauka, saugoma Lietuvos teatro, kino ir muzikos muziejuje.

kvienas sugeba išmokti. Juk svarbu ne tik tiksliai pakartoti melodiją, bet ir įsiklausyti, įsijausti į per ilgus amžius išugdytą atlikimo specifiką, savitą žodžio traktavimą, akcentuotą ritmiką, garso spalvą, diapazono pasirinkimą ir kitus subtilumus. Netgi tobuliausias užrašymas popieriuje negali mums perteikti tikro liaudies dainos skambėjimo, jos improvizacinių ir variavimo niuansų. O norint tobulai ir autentiškai atlikti sutartines, reikia ypač didelių pastangų“ (Čiurlionytė, 1969: 47). Kaip galime suprasti iš atsiliepiamo, amžininkė koncertą suvokė kaip rekonstrukciją, praeities skambesio atkūrimą. Šis skambesys jai pasirodė autentiškas, per daug nenuolęs nuo pirminio šaltinio.

Vientisa instrumentinių, šokamų ir giedamų sutartinių programa buvo kas kita negu moterų giedojimas per rugiapjūtę ar per vestuves, tai buvo

kitoks vyksmas: apgalvotas, atliktas scenoje, paliekantis įspūdį klausytojams. Kaip prisimena dailininkė Dalia Mataitienė, „savo dainininkes apren-gėme aukštaitiškais apdarais. Pasirėdę trijų rauktų sijonų eilute, lininėmis dvipalėmis prijuostėmis, išsiuvinėję baltos drobulės marškinius, su raštuotomis lininėmis kojineis, nagingėlėmis, riešinėmis, tikro milo sermėgomis, galvas ryšėdamos sniego baltumo nuometais – kaip gulbės plaukėme į sceną, šokiruodamos ne vieną istorinių šaltinių nestudijavusį žiūrovą. Tikro liaudiško silueto, tikrų spalvų ir raštų apdarais, mūsų moterys „kaip kupetos“ daug kam atrodė dyvų dyvai“ (Mataitienė, 1994: 41). XIX a. pabaigos – XX a. pradžios kostiumai paryškino sceninį, teatrinį vyksmo pobūdį, sustiprino įspūdį, kad prieš akis iškyla praeities paveikslas, atkartojamas prabėgęs laikas.

Galima tarti, kad nuo 1968 m. atsakomybę už sutartinių tradicijos išsaugojimą iš negausių šeimų perėmė išsilavinusių žmonių bendruomenė. Po pirmosios sutartinių programos atlikimo ėmė rasti ir kitos sutartinių giedotojų bei pūtėjų grupės, miesto aplinkoje gaivinusios ir tęsusios šią tradiciją.

Sutartinių giedojimo tradiciją išlaikiusios šeimos

Džiaugdamiesi XX a. sudėtingomis sąlygomis išlikusiomis lietuvių polifoninėmis giesmėmis, savita instrumentine polifonija, prisiminkime tas šeimas, kurios išsaugojo ir mums perdavė šį paveldą. Tai buvo pasiturinčių ir neturtingų ūkininkų šeimos, kurių dėka sutartinių giedojimas, pūtimas ar kankliavimas buvo neatskirama valstietiško gyvenimo dalis, darbus ir šventes lydėjęs muzikinis fonas. Turbūt galime manyti, kad sutartinių saugotojai buvo gerą klausą ir atmintį turėję žmonės, mėgę susibūrimus, mokėję ne vien sunkiai dirbti, bet ir atsigauti po darbų, džiaugtis bendravimu, muzikavimu. Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene rašo, kad sutartinių tradicijos saugotojai buvo išskirtiniai:

„Apžvelgus atskirų sutartinių pateikėjų, gimusių XIX–XX a. amžių sandūroje, biografijas, galima išryškinti kai kurias bendras ypatybes: visi jie – ryškios asmenybės, tikri liaudies talentai; jie išsiskiria puikia muzikine klausa, paveldėta arba iš motinos (dažnai garsios sutartinių giedotojos), arba iš tėvo (pagarsėjusio skudučių ar ragų pūtėjo, gero dainininko, kartais – smuikininko). Akivaizdu, kad giedamos sutartinės daugumos pateikėjų paveldimos iš motinos. Pavyzdžiui, Emilijos Kuzavinienės (1903–1992), kilusios iš Obelių apyl., Rokiškio raj., giminėje galima atsekti net šešias giedotojų kartas (šią tradiciją jos duktė Edita Meškuotienė palaiko ir šiandien). [...]

Galima teigti, kad XIX–XX a. sandūroje sutartinės buvo atliekamos, saugomos ir perduodamos iš kartos į kartą ne šiaip muzikalių žmonių, bet savotiškų šviesuolių, arba kažkuo išsiskiriančių, kaimo bendruomenėje gerbiamų asmenų (nere-tai juos pažindavo net kituose kaimuose). Kaip

rodo sutartinių giedotojų biografijų duomenys, daugelis jų buvo ne eilinės moterėlės (nors dažniausiai beraštės). Antai žymi giedotoja A. Zaukienė (g. 1864 m.) puikiai išmanė vaistažoles, gydė jomis žmones, M. Stiklorienė kaime buvo žinoma „bobutė“ (t.y., ji priimdavo gimdymus, gydydavo); J. Kairienė (g. 1884 m.) – vaistažolių žinovė, „daktarka“ ir pan. [...]

Buvo nemažai tokių šeimų, kuriose ir vyras, ir žmona garsėjo kaip pučiamų ir giedamų sutartinių specialistai: Mykolas ir Elžbieta Paliuliai, Mykolas ir Ona Glemžos, Petras ir Elzbieta Natkai, Motiejus ir Elzbieta Bičiūnai ir kt. To paties jie mokė ne tik savo vaikus, bet ir aplinkinius“ (Račiūnaitė-Vyčiniene, 2000: 196–199).

Čia paminėti ir kiti tradicijos tęsėjai giedodavo ir pūsdavo sutartines iš klausos, giesmių tekstus ir melodijas saugodavo atmintyje, jokių sąsiuvinų, kuriuose rašytųsi senųjų giesmių žodžius, neturėjo. Tradicijos perdavimo būdas buvo sakytinis. Lygiai taip pat šie muzikalūs žmonės perduodavo ir kitas žinias, pavyzdžiui, liaudies medicinos paslaptis. Anuomet atmintimi buvo pasitikima daug labiau nei šiandien. Ne viena sutartinių atlikėja buvo ir gera audėja, nes audinių raštus kaimo moterys irgi atkartodavo iš akies, t.y., pasižiūrėdamos į ankstesnius audinius ir įsimindamos, tačiau nepiešdamos ir nesižymėdamos. Šiandien tokie žmonės mums atrodo liaudies talentai, tačiau XX a. pradžioje įvairių žinių, įgūdžių ir gebėjimų turbūt turėjo daugelis. Sutartinių rinkėjas Adolfas Sabaliauskas taip aprašo vieną iš jam giedojusių moterų:

„Kregždienė, Banė, 65 m. gimus Rinkuškiuose, dainų išmoko Rinkuškiuose, Pagervėlėje, Gerul-tišky, Joneliuose, Kauniuose, Astrave. Jau 25 m. kaip ištekėjo ir gyvena vis Biržuose. Pavasary renka miške gyvates ir pardavinėja jas – po kelias dešimtis kasmet – žmonėms vaistams. Dainų ir giesmių moka šimtais, ne visos užrašytos“ (Sabaliauskas, 1911: 342).

Tad kyla abejonių, ar gausiose šeimose augę, kartu su kaimynais laukuose dirbę sutartinių atlikėjai buvo išsiskiriantys iš bendruomenės, ar tikrai savo įvairiapusę veiklą jie suvokė kaip individualią savi-raišką? O gal dirbdami viską, ką sugeba, tik norėjo jaustis lygiaverčiais bendruomenės nariais, būti jai

naudingi? Sutartinių giedojimas, šokimas, taip pat pūtimas muzikos instrumentais buvo kolektyvinis muzikavimas, todėl šios tradicijos tęsėjai turbūt labiau jautėsi savo kaimo, savo giminės, savo regiono atstovai, ne išskirtinės asmenybės. Polifoniniai kūriniai buvo suvokiami ne kaip juos atliekančių asmenų, bet kaip kaimo bendruomenės nuosavybė, tad savo kūrybinį indėlį atlikėjai greičiausiai įsivaizdavo kaip nedidelį paįvairinimą, patobulinimą, pritaikymą šiandienai, tačiau iš esmės stengėsi atlikti tradicinius kūrinius taip, kaip girdėjo juos skambant gimtajame kaime (skudučiais pučiami kūriniai buvo vadinami: Devenių „Untytė“, Bakšėnų „Tututis“, Remeikių „Intakas“, Meilūnų „Katė“). Šave kaip individualybę kaimo žmonės ėmė suvokti tik tuomet, kai tapo raštingi, skiriančios laiko savišvietai, spaudoje ieškantys to, kas juos domina asmeniškai. Tai galėjo įvykti, kai „su spaudos pagalba nauja kultūra dideliais žingsniais pradėjo skinti sau taką ir sodžiuje, bet drauge naikinti ir senas giesmes bei dainas ir, kaip seni žmonės sako, senų laikų linksmybę“ (Sabaliauskas, 1911: VIII).

Turbūt galima manyti, kad kaimo šviesuoliais sutartinių atlikėjai tapo tuomet, kai buvo panaikintas lietuviškos spaudos draudimas (1904 m.) ir visoje Lietuvoje buvo galima laisvai leisti ir platinti laikraščius bei knygas. O išskirtiniais asmenimis jie ėmė atrodyti tik nepriklausomos Lietuvos Respublikos gyvavimo laikais, kai iš aplinkinių ėmė išsiskirti konservatyvia kultūrine laikysena. Nors modernėjančioje valstybėje netrūko naujesnių ir patrauklesnių muzikos stilių, jie neatsizadėjo senųjų sutartinių ir sąmoningai pasirinko jų tradicijos palaikymą.

Zenonas Slaviūnas teigia, kad didelė polifoninių sutartinių dalis buvo darbo sutartinės, kurios „dainuotojų nurodymu buvo dainuojamos dirbant, ilsintis, einant į darbą ar grįžtant iš jo. Sutartinės dainuodavo dirbdami tiksliai kolektyviai – rugiapjūtės, avižapjūtės, šienapjūtės, linaraučio, verpimo ir kitų darbų metu [...]“

Darbo santykiai vaizduojami patriarchalinės šeimos buitiniame plotmėje. Čia ypač pabrėžiamas darbo bendrumas, bendros pastangos, užvadavimas darbe, iškeliamas geras darbas, kuris yra ir paties žmogaus vertės matas. Kvietimas į kolektyvinį

darbą išreiškiamas veikiančiųjų asmenų daugiskaita; nuolat sutinkame – *eisim, broliai, eisim, sesės, mes dvi sesytėlės ir panašiai*“ (Slaviūnas, 1958: 27–28). Pvz.:

1. Daunoj, eisim, broliai,
Dauno lylio čiūto.
2. Daunoj, šieno pjauti,
Dauno lylio čiūto.
3. Daunoj, ataūžia,
Dauno lylio čiūto.
4. Daunoj, smarkus lietus,
Dauno lylio čiūto.
5. Daunoj, kurgi bėgsim?
Dauno lylio čiūto.
6. Daunoj, pasibėgsim,
Dauno lylio čiūto.
7. Daunoj, po ažuolu,
Dauno lylio čiūto, ir t.t. (SIS, Nr. 29)

Atsižvelgdami į šiuos Slaviūno pastebėjimus, sutartinių giedojimą turėtume laikyti bendrabūvio užsiėmimu. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje ūkininkų šeimos buvo daugiavaikės, todėl sutartinės dažnai giedodavo seserys arba broliai, šeimyninės buvo ir skudučių pūtėjų grupės. Antai 1909 m. lietuvių tautosaką fonografu užrašinėjusiam Eduardui Volteriui skudučius pūtė netoli Jūžintų gyvenę broliai Mekuškos (Antanas, Juozapas, Jonas ir Vincas). Anykščių krašto sutartinių giedojimo tradiciją saugojo ir tęsė seserys Kairytės (Rozalija, Emilija, Veronika, Anelė ir Monika), išmokusios giedoti iš savo motinos Juozapotos Kairienės (1864–1947). Ne mažiau garsios buvo Kupiškio sutartinių giedotojos ir senovės papročių žinovės seserys Glemžaitės (Elvyra, Mikalina, Stefanija), giedojimo paslapčių išmokusios iš savo motinos Onos Glemžienės (1858–1938).

Kažkuris vienas iš šeimyninės tradicijos tęsėjų būdavo muzikaliausias, šnekiausias, jam tekdavo laimė ir pareiga susitikti su tautosakos rinkėjais ir išgiedoti visas sutartinės, kad jos būtų įamžintos. Nors drauge giedojo visos seserys, tačiau savo šeimos ir Adučiškio krašto sutartinių turtus Pranui

Kupiškio sutartinių giesmininkė Ona Glemžienė, apsigobusi baltu nuometu. Fotografavo Balys Buračas 1934 m., saugoma LLTI Lietuvių tautosakos rankraštyne LTRFt 176.

Bieliausku padiktavo viena iš seserų – Paulina Ramelytė. Kaip žinoma iš prisiminimų, sutartines giedojo ir skudučiavo visa Vabalninko apylinkėse gyvenusi Paliulių giminė, tačiau labiausiai tuo domėjosi Stasys Paliulis – žymus tradicinės polifonijos užrašinėtojas ir gaivintojas. Kartais senosios tautosakos kraitį iš šeimos paveldėdavo ir vienintelė duktė ar sūnus. Tuomet būdavo ypač svarbu, kad senosios giesmės būtų užrašytos.

Beveik kiekviena tradicijos puoselėtojų šeima sulaukė ja susidomėjusių tautosakos rinkėjų. Beje, jie retai atvykdavo įamžinti tebeklestinčios tradicijos, dažniausiai pasirodydavo tuomet, kai brolių ar seserų pulkas būdavo jau išsiskirstęs, kai garbaus amžiaus sulaukęs paskutinis tradicijos tęsėjas nebeturėdavo su kuo giedoti. Štai kaip Stasys Paliulis prisimena savo apsilankymą pas Galvokų sodžiaus giesmininkę Viktę Našlėnienę:

„Pirmas įspūdis buvo, kad patekau pas tikrą pasakų laumę. Ji gyveno viena šioj muziejinėj baudžiovos laikų pirkelėj. Sienos ir lubos juodos nuo įsigėrusių dūmų suodžių. Dūmtraukio nėra. Kambario lubose yra aprūkęs aukštinis dūmams išleisti. Grindys plūktinės, laitas. Tačiau kambarelis švarus, pasieny šeiminkės lova, gražiai pataisyta, rankdarbiais apdangstyta. Trobelės langai bei sienos taip pat papuošta rankdarbiais: iš šiaudelių bei spalvotų popierėlių pridaryta įvairių girliandų. Už stalelio kertėj lentynėlė, ant kurios kelios senos, aprūkusios Motiejaus Valančiaus laikų knygos. [...]

Kai užsiminiau apie sutartines, kad jos mane domina, nušvito senutės veidas. Nė prašyti nereikėjo, pašoko nuo suoloelio ir gana skambiu balsu tarsi pasididžiudama pragydo:

Lioj bajoroite,
Lioj kaip ponoite.

Bajoroite, lylio,
Kaip ponoite, lylio.

Bajoroite, lylio,
Važinėjo, lylio.

Bajoroite, lylio,
Po dvarelį, lylio.

Ji giedojo patrepšėdama, pasisukinėdama, stačiai šokdama. Atrodė, kad ją pagavo ypatingai džiugi nuotaika, tarsi jos dūminė pirkelė būtų virtusi puošniu bajorų salonu. Štai ir klausimas, kas jai sužadino tokią nuotaiką, tikrą ekstazę. Kodėl pirmąją savo sutartinę užgiedojo tokią giedrią, linksmą? Ar čia ji prisiminė prabėgusią jaunystę? Ar iš garsesnių laikų ilgesio? Ar žavėdamasi pačiomis sutartinėmis, su kuriomis nuo pat jaunystės buvo susigyvenusi ir kurių kiti jau nebemokėdavo? [...]

Toliau giesmininkė pagiedojo keletą buitinių sutartinių, apie šeimos santykius. Bet vėl perėjo prie linksmesnių, šoktinių. Jų mokėjo labai daug.

Kai pradėjo giedoti vestuvines sutartines, pasirodė neišsemiamas jų repertuaras. Jos daugiausia satyrinio pobūdžio: apie svotą, svočią, marčią, dieverį, dulbonėlį, piršlį melagį ir t.t. [...] Įsitikinęs, kad ji yra neišsemiamas šaltinis ne tik sutartinių,

bet ir dainų, „laluškų“ ir kitokios tautosakos, keturias vasaras aš ją kamantinėjau (1936–1939). Vien sutartinių iš jos užrašiau penkiasdešimt“ (Paliulis, 2002: 199).

Cituoto aprašymo tęsinyje tautosakos rinkėjas pasakoja apie savo pastangas be fonografo ar magnetofono pagalbos užrašyti sutartinių melodijas. Panašiai apie bendravimą su Kupiškio sutartinių giedotojomis ir sutartinių melodijų užrašinėjimą iš klausos pasakoja ir kompozitorius Valentinas Bagdonas:

„Neišdildomą įspūdį man paliko bendravimas su žinomomis Kupiškio dainininkėmis seserimis Glemžaitėmis. Didelę meilę liaudies dainoms visą gyvenimą puoselėjo Stefanija ir Elvyra Glemžaitės ir jųjų motina Ona Glemžienė-Simonavičiūtė, išmokusi daug sutartinių iš savo bobutės Agnieškos Simonavičienės-Vaitiekūnaitės, išgyvenusios šimtą trejus metus. 1956 m. liepos mėn. Stefanijos Glemžaitės namuose Kupiškyje iš abiejų seserų ir jų kaimynių užrašiau 16 sutartinių, dainuojamų „trijōs“ (trijų balsų) ir 4 sutartines, dainuojamas „keturiōs“ (keturių balsų). [...]

Per dvi savaites, praleistas S. Glemžaitės namuose, darbavausi iš peties. Keturines Stefanija dainavo pasikvietusi kelias kaimynes. Na, ir rasojo mano nugarėlė užrašinėjant keturių balsų ansamblių. Neprašysi dešimt kartų kartoti, nepaleisi magnetofono... Ką tik baigęs J. Gruodžio muzikos mokyklą, nedaug tebuvo užrašinėjęs liaudies dainų, juo labiau keliais balsais.

Ypač pakiliai, skambiais balsais Stefanija ir Elvyra Glemžaitės „pagiedojo“, kaip jos sakydavo, sutartines „Eisma sesios, dauno“, „Išjos broliukas, sodauto“, „Ko polinko solaliai“, „Lynoda“, „Lioj saudailio, vokaro“, „Skumbinoj kunklaliai“. Sutartinėmis jos labai grožėjosi, ypač vertino „trijos“ ir „keturios“ giedamas. [...] Melodijas ir žodžius abi mokėjo atmintinai. „Giedojo“ pakiliai, šventiškai nusiteikusios, tik retkarčiais stabčiojo dėl kaimynių, kurioms turėjo priminti žodžius, patikslinti melodiją.

Užrašinėdamas sutartines, geriau pažinau abi seseris, kurios niekad niekuo nesiskųsdavo, tik juokus „provindavo“, pasakodavo įdomiausius atsitikimus ir padainuodavo įvairiausių dainų prie stalo, dirbdamos, rytą ir vakare“ (Bagdonas, 1988: 487).

Sutartinių giesmininkė Viktė Kairytė-Našlėnienė, gyvenusi Biržų apskr., Vabalninko vlsč., Galvokų kaime. Fotografavo Stasys Paliulis apie 1938 m., saugoma Biržų krašto muziejuje „Sėla“.

Sutartinių nykimą, traukimąsi iš gyvenimo ir jų įamžinimą galime įsivaizduoti tarsi smėlio byrėjimą smėlio laikrodžio viduje. 4–6-ajame praėjusio amžiaus dešimtmečiuose beveik visas smėlis iš viršutinės laikrodžio dalies subyrėjo į apatinę, sutartinės nustojo skambėti kaimuose, tačiau net keli tūkstančiai tautosakos rinkėjų užrašytų jų tekstų, melodijų ir šokio aprašymų susikaupė rąkštynuose. Tad neliko nieko kito, kaip smėlio laikrodį apverstį, kad sukauptos žinios vėl imtų byrėti iš pilnosios laikrodžio dalies į tuščiąją. XX a. viduryje, kai sutartinių išlikimui buvo iškilusi didžiausia grėsmė, buvo likę gal tik kelios dešimtys žmonių, kurie išmanė tradicinę polifoniją. Tai – žymiausi jos rinkėjai ir tyrinėtojai Zenonas Slaviūnas ir Stasys Paliulis, nedidelis būrelis kaimo giedotojų, tęsusių šeimos tradiciją, ir dar keletas

tautosakininkų, etnomuzikologų, kompozitorių, susipažinusių su giedotojais tautosakos rinkimo ekspedicijose. Šio nedidelio būrelio dėka tradicija ir buvo išsaugota.

Tie tautosakos rinkėjai, kuriems tekdavo laimė bendrauti su geriausiomis giedojimo žinovėmis, tapdavo potradicinio žinojimo skeleidėjais. Kaip pastebi Jurga Jonutytė, „sakytinės tradicijos užrašinėtojai užrašė tai, kas buvo perduodama žodžiu, pakeisdami perdavimo būdą. Jie nesimokė nei šokti, nei dainuoti, nei burti, nei užkalbėti – jie fiksavo. Verta kelti klausimą, kas yra fiksavimas – koks tai veiksmas ir kokia jo funkcija? Jei tik pavyksta atsikratyti techninių sąvokos konotacijų (kurios nurodo stabdymą, numarinimą, etc.), išryškėja vienas iš svarbesnių fiksavimo tikslų. Tai – perkėlimas į kitą plotmę tam, kad atsiskleistų kitokie to, kas fiksuojama, aspektai“ (Jonutytė, 2011: 129).

Iš tiesų, daugelis tradicinės polifonijos užrašinėtojų neperėmė giedojimo įgūdžių, tik įamžino tradiciją tokią, kokia ji buvo jų lankymosi metu, neišiminė visų girdėtų bei užrašytų sutartinių, neišmoko kiekvieno kūrinio, tačiau gerai pajuto ir suprato sutartines kaip reiškinį. Užrašydami senąsias giesmes, jie sudarė sąlygas naujam, kitokiam jų panaudojimui. Po daugelio metų galėjo atsirasti žmonės, kurie imtų tas giesmes tyrinėti (rašyti apie darbo ir muzikos sąsajas, kolektyvo ir individo santykius ir pan.) arba sugalvotų „sustabdytą“ tradiciją vėl išjudinti, ne tiktai perskaityti užrašytus puslapius, bet ir išmokti giesmių žodžius ir melodijas, iš naujo išsiugdyti jų atlikimo įgūdžius. Rinkėjai, matę giesmių gyvavimą savo akimis ir girdėję jų skambėjimą savo ausimis, galėjo padėti tradicijos gaivintojams, būti jų konsultantais.

Sutartinių giedotojos Emilijos Zaukaitės-Kuzaviniienės šeima

Sakytinio ir rašytinio tradicijos perdavimo linijos buvo susipynusios: kaip įsitikinome, kartais sutartines iš giedotojų užrašydavo svetimi žmonės, kurie turėdavo tam reikalingos kompetencijos, o kartais būtinybę pakeisti tradicijos perdavimo būdą suvokdavo patys jos paveldėtojai, kurie ir tapdavo sutartinių užrašytojais. Viena

tokių užrašytojų buvo iš Obelių kilusi Elena Zaukaitė-Kuzaviniienė. Ši išsilavinusi moteris užrašė ir perdavė Lietuvių tautosakos archyvui storą rinkinį iš savo motinos išmoktų liaudies dainų, ji taip pat įdainavo motinos dainas į fonografo plokšteles. Įdomu, kad tokiu tradicijos įamžinimu viskas nesibaigė – užrašytojos duktė Edita Meškuotienė taip pat išmoko savo močiutės giedotas sutartines ir ėmė jų mokinti Vilniaus folkloro judėjimo dalyvius. Tokiu sąmoningu sutartinių giedojimo tradicijos puoselėjimu ši šeima atkreipė folklorininkų ir muzikologų dėmesį.

Remdamasi archyvine medžiaga, muzikologė Živilė Ramoškaitė parašė straipsnį, kurio tyrimo objektas – Emilijos Zaukaitės-Kuzaviniienės (1903–1992), mokytojos, prieš Antrąjį pasaulinį karą dirbusios mažame Lietuvos miestelyje, rinkiniai ir įrašai, aprėpiantys jos šeimos kelių kartų dainavimo istoriją (jos pačios užrašytą 1934 m. ir į plokšteles pirmąsyk įdainuotą 1936 m.) iki šių dienų (Ramoškaitė, 2003). Tad keliant klausimą „kaip išliko sutartinės?“, reikia vėl prisiminti šią šeimą, pavartyti rankraščius ir mokslinius darbus.

1934 m. Lietuvių tautosakos archyvui perduotame rinkinyje (LTR 986) rasime gana plačią įžangą – Emilijos Zaukaitės-Kuzaviniienės autobiografiją, kur ji vaizdingai aprašo, kaip nejučia, iš klausos išmoko motinos dainas, lygiai taip pat, kaip vaikai, bendraudami su tėvais, nuolat klausydami jį, išmoksta kalbą. Pasak jos, motina Alena Smalinskaitė-Zaukienė „dainuodavo verpdama, ausdama, lopydama, kojines megzdama, plunksnas plėšydama, darže ravėdama ir ruošdamasi. Dainuodavo ir tada, kai iš įvairių nedateklių išeities nerasdavo: „vargely gimiau, vargely augau, už vargaus bernelia ir ištekėjau“. [...] Nuolat tekdavo susidurti su motinos dainomis, girdėti ją dainuojant. Nes ji kiekviena proga (išsitarus kokį žodį, net sugirgždėjus durims ir panašiai) tuojau atsimesna kurią atitinkamą dainą ir padainuoja. [...] Tiksliai moku visas jų melodijas taip, kaip ji dainuoja. Įdomu, kad keliolika šių dainų melodijų moka mano ketvirtų metų sūnus. Matyt, tuo būdu ir aš nejučiomis tas melodijas išmokau dar maža, girdėdama savo motiną dainuojant, nors to dabar gerai ir neatsimenu“.

Sutartinių saugotojų šeima: anūikai Žilvinas Meškuotis, Gėliūnė Meškuotytė, mama Edita Kuzavinytė-Meškuotienė ir močiutė Emilija Kuzavinienė, koncertuoja Vilniaus universiteto kiemelyje. Fotografavo Vytautas Daraškevičius 1983 m., nuotrauka iš asmeninio archyvo.

Ten pat ji prisimena, kaip mokydamosi „Saulės“ mokytojų seminarijoje pradėjo užrašinėti dainas. „Mokytojo Antano Vanagaičio buvau paskatinta rinkti liaudies dainas. Todėl pirmiausiai susidomėjau savo motinos dainomis ir užrašiau iš jos 70 dainų, o su gaidomis (pasinaudodama citra) 12 dainų, pastarąsias ir pristačiau Vanagaičiui. Šios dainos jam labai patiko. Nuo to laiko aš ypač ėmiau kreipti dėmesį į motinos dainuojamas dainas ir jos man pradėjo patikti, atrodyti gražios – pradėjau dažniau pati dainuoti ir atostogų metu vis geriau įsiklausyti visus jų melodijų išvingiavimus“.

Kaip matome, Kuzavinienė perėmė tradiciją sakytinių būdu, o studijų metais buvo paskatinta liaudies kultūrą vertinančio žmogaus ir ėmė ja dar labiau grožėtis. Vėliau rašytuose prisiminimuose ji aprašo, kaip perdavė papildytą, beveik iš 200 motinos dainų sudarytą rinkinį Lietuvių tautosakos archyvui, o tada buvo pakviesta atvykti į Kauną

padainuoti tų dainų melodijų. „Susitarusi su Tautosakos archyvu dėl laiko, 1936 m. apie vidurį lapkričio nuvažiavau dainuoti. Kompozitorius Karosas patikrino melodijų autentiškumą ir leido man dainuoti, nors apgailestavo, kad ne motina, bet aš atvažiavau. Dainavau visą savaitę po keturias valandas per dieną. Į plokšteles įrašinėjo Zenonas Slavinskas-Slaviūnas“ (Kuzavinienė, 1985: 311).

Susitikusi su žymiu tautosakininku, sutartinių specialistu, jauna dainų puoselėtoja ir vėl gavo patarimų. Jis atkreipė dėmesį, kad kai kurios jos mokamos dainos yra ypatingos³, t.y., jos turėtų būti

3. Lietuvių literatūros ir tautosakos institute saugomo E. Zaukaitės-Kuzavinieneš tautosakos rinkinio (LTR 986) gale yra kitu rašalu Zenono Slaviūno ranka užrašytos 5 sutartinės: „Un aukšta kalnelia, čiūta“, „Žirnyki, tyti tūta“, „Mes du braliukai, dabile“, „Dvi sasiulas, ratilėli ratilia“, „Žadėja motula, tatata“. Pateikėja nebuvo jų užrašiusi, papildymai atsirado bendraujant su Slaviūnu įrašų studijoje.

Nuometuotos „Kupiškėnų vestuvių“ dalyvės šoka „Čiutytė“. Fotografavo Balys Buračas 1934 m., saugoma LLTI Lietuvių tautosakos rankraštyne LTRFt 8911.

atliekamos polifoniškai, ir turbūt paprašė paklausinėti motinos apie šių ypatingų dainų – sutartinių atlikimą. Apie tai prisiminimuose rašoma:

„Kai grįžau iš Tautosakos archyvo įdainavusi motinos dainas, ėmiau domėtis, kaip dainuojamos sutartinės. Pirmiausiai ji sakė: „Šito sutartinė giedama trijos, a šito keturios“. Aš pagalvodavau: mes gi tik dvi, tai vis tiek neišeis sutartinė. Ir neprasūdavau plačiau paaiškinti. Kai pagaliau supratau, kad vienu metu vis tiek dvi tedainuoja, ar sutartinė būtų trejinė, ar keturinė, o kitos dvi ilsisi, ėmiau prašyti motinos, kad mudvi pabandytume dainuoti. Nors ji kosėjo ir labai greit uždusdavo, bet mudvi keletą sutartinių pabandėme dainuoti ir trejinių, ir keturinių. Tada ji man pasakė:

– Ne kožna sutartinės galia gedot. Raikia parinkt balsai, kad nebūtų venodi, tada sutartinė bus gera. A jegu balsai bus venodi, tadu sutartinė neišeis, nebus gera. Jegu vienas balsas skardus, untras turia būt duslus, a trečias vėl ka nars skirtis na tu dvejų. Rinkėja turia žinot žodžius, a kitas, atatarėjas, tik labai gerai klausyt ir sekt rinkėjų. Jegu gera rinkėja, tai ana vietoj žodžius kuria“ (Kuzavinienė, 1985: 313).

Kaip galime suprasti, vaikystėje užrašytoja girdėjo savo motiną giedant sutartines tik vienu balsu. Kadangi motinos seserys mažos mirė nuo įvairių ligų, daugiau giminės moterų nebuvo, pagiedoti sutartinių drauge niekas ir nesusirinkdavo. Tik pabendravusi su Zenonu Slaviūnu, daugiau sužinojusi apie senąsias giesmes, moteris ėmė stengtis iš savo motinos sužinoti viską, ką dar galima. Šią moterį galime laikyti ankstyvojo folkloro sąjūdžio dalyve, pajutusią polinkį prie liaudies dainų, o paskui tapusia ir sutartinių žinove. Pasak muzikologės Živilės Ramoškaitės, ypač įdomu, kad šios pastangos perimti tradiciją, atkurti jos pamatus buvo aprašytos. „Tai ko gero pirmas dokumentiškai užfiksuotas sąmoningas grįžimas prie savo šaknų, reiškiny, plačiau išplitęs gerokai vėliau, gal tik po kelių dešimtmečių“ (Ramoškaitė, 2003: 58).

Kai sakytiniu būdu perimama savo šeimos tradicija, paveldėtas turtas atrodo tik giminės ar kaimo nuosavybė, bet kai tas turtas perduodamas saugoti archyvui, kur vienoje vietoje kaupiama iš įvairių asmenų surinkta tautosaka, jis tampa didesnės visumos dalimi, visos tautos nuosavybe. Šis suvokimas

tampa didele paskata vertinti savo šeimos paveldą, laikyti jį ne vien jos nariams svarbia kultūrine verte. Ž. Ramoškaitės nuomone, apsilankymas Lietuvių tautosakos archyve ir susitikimas su žymiu tautosakininku Zenonu Slaviūnu smarkiai paveikė jauną dainų užrašytoją. Apie tradicijos tęsėjo ir tautosakininko bendradarbiavimą ir iš to kylančias paskatas gaivinti tradiciją muzikologė rašo:

„Dainos užrašyme ir jos sklaidoje iš pat pradžių dalyvauja folkloro teorijos išmanymas: pirmiausia žinovas ar entuziastas pagiria, paskatina tik pusiau „natūralų“ pateikėją-rinkėją domėtis daina. Kaip tik pastarasis, kaip dabar formuluojama humanitariniuose moksluose, konstruoja dinastijos pradininką ir jo repertuarą. Dėmesys ir mokymasis tampa sąmoningas, nes jau žinoma tautosakos vertė, o tai priklauso estetikos sričiai. Ši estetika yra normatyvinė: ją diktuoja autoritetingi žmonės, nepriklausantys tradicinei kultūrai, bet esantys jos kuriamo meno specialistai teoretikai. Mūsų nagrinėjamu atveju tai muzikos folkloristikai, kurių išmanymas nuolat reguliuoja šį procesą“ (Ramoškaitė 2003: 61).

Nepriklausomoje Lietuvos Respublikoje, ypač 4-ajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje buvo kilusi nemaža folklorizmo banga. Liaudies kultūra buvo vertinama ne tik laikinojoje sostinėje Kaune, bet ir kituose miestuose bei miesteliuose. Antai Kupiškyje veikusi Moterų draugija „rengė gegužines su dainomis, skatino moteris įvairiomis progomis nešioti nuometus“ (Skrodenis, 2005: 87). 1932 m. šio miesto entuziastų jėgomis buvo pastatytas etnografinis spektaklis „Kupiškėnų vestuvės“, kuriame nuometuotos vestuvių viešnios šoko „Čiutytę“. 1938 m. Rokiškyje buvo surengta kooperacijos diena, „kurioje ne tik veikė didelė senienų paroda, bet ir šokti liaudies šokiai, dainuotos sutartinės“ (Skrodenis, 2005: 85).

Senovinis aukštaičių moterų galvos apdangalas – nuometas tapo sutartinių atlikėjų įvaizdžio dalimi. Tai matyti iš anuomet darytų nuotraukų. Į sostinę atvykusios sutartinių dainininkės vilkėdavo tautinius kostiumus bei ryšėdavo nuometus, taip jos atrodydavo iškilmingiau, senoviškiau, tuo tarpu namie tos pačios moterys ryšėdavo paprastas skareles bei dėvėdavo įprastus sodiečių drabužius.

Emilija Zaukaitė-Kuzavinienė su nuometu (pasipuošusi kaip kunigaikštienė Birutė). 1936 m. nuotrauka, saugoma LLTI Lietuvių tautosakos rankraštyne LTRFt 186.

Apie 1936 m. darytoje nuotraukoje E. Kuzavinienė taip pat pasidabinusi nuometu⁴, kuri ji pasisiuvo pasirodymui scenoje – spektakliui apie Kęstutį ir Birutę. Jis pasiūtas iš itin plonos medžiagos, o ant kaktą juosiančios dalies išsiuvinėtos trys lelijos (nuotrauka LTRFt 186).

4. E. Zaukaičienė-Kuzavinienė aprašo savo močiutę, ryšėjusią senovinį galvos apdangalą: „Nuometai buvo balti, drobiniai, panešioti ir naujesni. Savo paskirtimi nuometai buvo dvejopi – išeiginiai ir kasdieniniai, vadinami pusnuomečiais. Nuometo ilgis – 7 aršinos (aršina – 71 cm), juos rišdavosi moterys eidamos į bažnyčią. Pusnuomečio ilgis – 5 aršinos, juo rišdavosi eidamos dirbti į laukus. [...] Kai Alenos motina apsirengdavo sekmadienį eidama į bažnyčią, užsirišdavo 7 aršinių nuometą, kurio abu galai siekdavo pakinklius, į nuometo antkaktį įvyniodavo beržo tošį, o iš viršaus dar užrišdavo žičkinę juostą – prisipildavo dubenį vandens ir pasižiūrėdavo pati į save. Tada mergaitės, įsikabinusios į motinos sijoną, pradėdavo šokti ir dainuoti;

– Moma graži! Moma graži!“ (Kuzavinienė, 1985: 290).

Deja, ši ankstyvojo folklorizmo banga netikėtai sudužo, Lietuvą okupavus Tarybų Sąjungai. 1941 m. tautinę kultūrą puoselėjusi mokytoja E. Kuzavinienė su vyru (taip pat mokytoju) ir vaikais buvo ištremti į Altajaus kraštą. Jie nusikalto tik tuo, kad buvo per daug patriotiškai nusiteikę ir nerodė lojalumo naujajai valdžiai⁵. Kaip prisimena dukra Edita Kuzavinytė-Meškuotienė, tėvai labai norėjo grįžti į Lietuvą, 1947 m. pabėgo iš tremties vietos, tačiau buvo sučiupti, nuteisti trejiems metams kalėjimo, o tada vėl išsiųsti toli nuo tėvynės. Tėvams kalint, ji glaudėsi pas gimines. Sulaukusi 16 metų ir pasiilgusi tėvų, dukra išvyko pas juos į Altajų, ten ir išmoko pirmųjų dainų ir sutartinių. 1962 m. grįžusi į tėvynę Kuzavinių šeima neturėjo teisės apsigyventi ankstesnėje vietoje, todėl įsikūrė Juodšiliuose, netoli Vilniaus.

Dukros žodžiais, tremtyje „buvo ir bado, ir šalčio, ir ligų. Alkanais žiemos vakarais dainuodavome, kūrėme eiles, vaidindavome. [...] Suedavo kiti tremtinių vaikai, žaisdavome liaudies žaidimus: žiedą dalijom, avižėles pirkom, vedžiojom ratelius. Kitų mamos irgi buvo mokytojos, net vaidinimus prasimanę buvom ir bilietus pasidarę. Už bulves juos pardavinėjom žiūrovams. Bulvės tekdavo alkaniausioms šeimoms“ (Meškuotienė, 1998: 673-674). „Mudvi dainavome! Visas išdainavome [...] ir savo kūrybos, ir tremtinių dainas, ir iš kalinių išmoktas. Jos buvo gražios, graudžios ir ilgesingos, buvo ir kovingų, bet gražiausios taip ir liko mano močiutės Obelių krašto dainos“ (ten pat, p. 681).

Septintajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje tremtinių dukra Edita Kuzavinytė-Meškuotienė baigė studijas Vilniaus universitete, ištekėjo ir apsigyveno sostinėje. Kad šeima atgautų pasitikėjimą ir vėl imtų puoselėti tradiciją, prireikė neabejingo žmogaus paskatinimo, pagyrimo. Kaip prisimena Edita, jų dainas ir sutartines išgirdo į svečius atėjęs muzikos mokytojas Kazimieras Kalibatas ir susižavėjo, sakydamas, kad tai – lobis, kurį turi išgirsti

5. 1941 m. buvo ištremta ir mokytoja Mikalina Glemžaitė – viena iš Kupiškio sutartinių giedotojų. Nuo okupacinės valdžios represijų nukentėjo ir Daivos Račiūnaitės-Vyčinienės šeima: senelis – Salako vaistininkas – buvo sušaudytas už pagalbą partizanams. Antrojo pasaulinio karo negandos palietė kiekvieną miestelį, pražudė ar išblaškė tradicijas saugojusius žmones.

ir kiti. 1971 m. ji subūrė dainuoti mėgstančius bendradarbius ir kartu su Kalibatu įkūrė folkloro ansamblį. Šis ansamblis, pasivadinęs „Sadauja“, dainavo Aukštaitijos regiono dainas, o didžiąją jo repertuaro dalį sudarė iš Editos mamos išmoktos Obelių krašto dainos ir sutartinės. Šeimos giedamos sutartinės būdavo ansamblio koncertų puošmena. Močiutės E. Kuzavinienės, dukros E. Meškuotienės ir anūkų Žilvino ir Gėliūnės giedojimas buvo puikus pavyzdys, kaip reikėtų neapleisti tradicijos. Tačiau vien ši tąsa nebūtų padėjusi išsaugoti sutartinių. Reikėjo naujos, platesnės sklaidos, tad ne mažiau svarbus buvo koncertavimas Vilniaus klausytojams. Būtent pradėjus šią veiklą, sutartinių mėgėjų bei atlikėjų ėmė daugėti – smėlio laikrodžiai apsvirtė ir smėlis pradėjo byrėti iš pilnosios laikrodžio dalies į tuščiąją.

Aštuntajame XX a. dešimtmetyje „Sadaujos“ močiutė Emilija Kuzavinienė tapo legendine sutartinių atlikėja, kuria žavėjosi visi Vilniaus folkloro judėjimo dalyviai. „E. Kuzavinienė, paveldėjusi turtingą Obelių apylinkių tautosakos dalį, neužsklendė tų turtų savo šeimoje, o sąmoningai siekė sukelti kuo platesnį visuomenės susidomėjimą. Aukštaitiškom dainoms, nuolat aidinčioms tylioje senamiesčio gatvelėje, namuose pasidarė ankšta... Joms išeiti į viešumą padėjo poreikis sukurti liaudišką saviveiklos kolektyvą Elektrografijos mokslinio tyrimo institute. O čia kaip tyčia – 1970 m. Povilo Mataičio vadovaujamo etnografinio ansamblio pasirodymai. E. Meškuotienė, šio instituto inžinierė, nusivedė keletą bendradarbių į to ansamblio koncertą ir pirmą kartą scenoje išgirdo sutartines. Kvapą gniaužė tas rūstumas, neįprasti disonansų deriniai, akcentinis ritmas, teikiantis archajiškoms melodijoms tokios keistos, bet nepaprastai išraiškingos monotonijos. Taip susikūrė Elektrografijos mokslinio tyrimo instituto folklorinis ansamblis, vėliau pasivadinęs „Sadauja“. [...] E. Kuzavinienės šeimos dainos išėjo į viešumą. Toji lemtingoji pakyla diktavo savus reikalavimus. Pakito aplinka, kurioje gyvavo kelių aukštaičių kartų tautosaka. Atsirado nauja aplinkybė – žiūrovai, besidomintys dainomis ir jas vertinantys“ (Kelmickaitė, 1985: 66, 68).

Panašių atvejų, kai sutartinių tradiciją iš ją išsaugojusių giesmininkių perėmė folkloro ansamblis,

„Sadaujos“ ansamblio moterys gieda sutartines koncerte Vilniaus Pranciškonų bažnyčioje. Fotografavo Vytautas Daraškevičius 2003 m., nuotrauka iš asmeninio archyvo.

buvo ir daugiau. Antai Švenčionių krašte XX a. antrojoje pusėje dar tebebuvo keletas moterų, nepamiršusių senųjų sutartinių. Iš šių moterų: Janinos Trečiokienės, Marijos Semėnienės, Kunigundos Skyrelienės tradiciją tiesiogiai perėmė Lazdinių-Adučiškio kaimų etnografinis ansamblis (Vyčinienė, 2012: 18). Šiame krašte ilgai išliko paprotys birželio mėnesį, rugiams žydinti, lankyti laukus. Vienoje iš savo parengtų programų ansamblis kaip tik ir atkuria rugių lankymo paprotį: vaišinasi, gieda parugines sutartines, tačiau ne lauke, o scenoje. Švenčionių kraštas laikomas židiniu, kuriame ilgiausiai ruseno

gyvoji sutartinių tradicija, tačiau ir čia ji būtų užgesusi, jei ne folkloro sąjūdis, jei ne folkloro ansamblio dalyvių noras ją saugoti, kurstyti ir išlaikyti.

Daivos Račiūnaitės-Vyčinienės giedojimo studijos ir sutartinių saugojimo iniciatyvos

XX a. pabaigoje tradicinės polifonijos puoselėtojų ėmė daugėti, į jų gretas įsijungė nauji žmonės, kurie negirdėjo sutartines giedančių giminaičių, bet išgirdo jas koncertuose ar per radiją, susidomėjo

paskaitose. Tiesą sakant, XX a. pabaigoje jau nevertėtų skirstyti tradicijos į „gyvąją“ ir „akademine“⁴, nes ją tęsė susivienijusi sutartinių giedotojų, tyrinėtojų ir vertintojų bendrija.

Viena žymiausių sutartinių puoselėtojų tapo Daiva Račiūnaitė-Vyčinienė (g. 1962 m.), kuri perėmė tradiciją ir iš akademinės bendruomenės atstovų, ir iš ją išsaugojusių šeimų palikuonių. Ji vartė A. Sabaliausko ir Z. Slaviūno parengtus sutartinių leidinius, sėmėsi žinių iš savo dėstytojos Laimos Burkšaitienės, bendravo su gyvosios tradicijos žinovu Stasiu Paliuliu. Kaip pati prisimena, „Jis niekada nedėstė etnomuzikologijos dalykų, tačiau per visą savo gyvenimą išugdė nemažą būrį mokinių – sutartinių mylėtojų ir puoselėtojų. Galima sakyti, kad „neakivaizdinė“ S. Paliulio mokyklą baigiau ir aš, nors bendravau su juo palyginti nedaug. Kiekvienas susitikimas su šiuo sutartinių žinovu man tapdavo savotiška pamoka, ilgam įsirežusia į atmintį“ (Račiūnaitė-Vyčinienė, 2002: 498).

Kaip kiekvienas ką nors giliai studijuojantis žmogus, Daiva stengėsi pažinti sutartines visais įmanomais būdais: lankėsi „Sadaujos“ folkloro ansamblio koncertuose, girdėjo, kaip gieda E. Kuzavinienė su savo dukra ir anūkais; važiavo į Švenčionių kraštą, tikėdamasi pabendrauti su sutartines vis dar giedančiomis moterimis. Jai pasisekė – 1986 m. Adutiškio apylinkėse vykusioje ekspedicijoje pavyko užrašyti net keletą sutartinių. Mokslininkė matė, kad giedojimo tradicija kinta, tačiau išlieka gyva, todėl siekė palaikyti jos gyvybingumą.

1982 m. Daiva Račiūnaitė-Vyčinienė įkūrė sutartinių giedotojų grupę „Trys keturiose“. Ji norėjo pažinti sutartines ne tik tyrinėdama archyvinius rinkinius, bet ir giedodama jų melodijas savo balsu, tardama jų žodžius savo lūpomis. Jai taip pat norėjosi pajusti drauge giedančių moterų bendrystę, apie kurią daug kartų užsimenama senųjų giedotojų pasakymuose. Grupės pavadinimas nurodo būdingą atlikėjų sudėtį – paprastai šias giesmes gieda trys arba keturios moterys. Giesmininkės surengė daugybę koncertų, įrašė keletą kompaktinių plokštelių, savo patirtimi dalijosi su pradedančiomis atlikėjomis. Nors dalyvės keitėsi, net po 30 metų grupė neiširo: pradėjusi giedoti sutartines būdama studentė, D. Vyčinienė jas tebegieda ir tapusi profesore.

2000 m. D. Račiūnaitė-Vyčinienė paskelbė mokslinę studiją „Sutartinių atlikimo tradicijos“, kurioje aprėpė sutartinių gyvavimo laikotarpį nuo XVI a. (sutartinių refrenų bei tekstų fragmentų paminėjimo Motiejaus Strykowskio kronikoje) iki XX a. pabaigos. Remdamasi ne tik muzikologine analize, bet ir giedant įgyta patirtimi, rekonstravusi neaiškius užrašymus, D. Vyčinienė aprašė visą sutartinių atlikimo būdų įvairovę. Tai – giedojimas kanonu, giedojimas atitariant, dviejų porų giedojimas pakaitomis, antifoninis dviejų arba trijų pulkų giedojimas, nesimetriškų sutartinių giedojimas su tribalumo arba solo intarpais ir t.t. – iš viso net 38 sutartinių atlikimo būdai. Kai kuriais iš šių būdų atliekamos sutartinės, užrašytos natomis, atrodo gana sudėtingos, net nuostabu, kaip senosios giesmininkės išstobulino sutartinių giedojimo techniką, nenaudodamos muzikinio rašto, tik puikiai jusdamos ritmą bei teksto ir refreno kaitą.

Autorė detaliai aprašė ne tik sutartinių polifoninę sandarą, bet ir jų atlikimo manierą. Kaip galima spręsti iš įrašų ir atlikėjų pastabų, sutartinės buvo giedamos neįprastais balsais. Stiprus, disonuojantis balsų skambėjimas apibūdinamas žodžiais: „skudčiuoja“, „sumuša“, „pridaužia“, „kaip gulbės tūtuoja“, „kaip gervės gargsi“ ir pan. Ji pastebėjo, kad panašiai apibūdinamos Bulgarijos, Serbijos, Bosnijos bei Hercegovinos daugiabalsės giesmės: pirmasis balsas „rėkia“, „šaukia“, „krankia“, antrasis – „gaudžia“, „zirzia“, „ūžia“. Pasak Daivos Račiūnaitės-Vyčinienės, giedojimas neįprastu balsu yra svarbus bruožas, apibūdinantis jos rekonstruojamą reiškinį – senovinį sekundinį daugiabalsumą, kuris atpažįstamas iš daugelio tarpusavyje susijusių savybių: polifoninės sandaros, siauro garsaeilio, griežtos ritmikos, sekundos sąskambio laikymo konsonansu. Ne mažiau svarbūs dalykai ir atlikėjų lytis, atlikimo maniera bei apeiginis kontekstas. Mokslininkės žiniomis, sekundinis daugiabalsumas aptinkamas Balkanuose, Pietų Rusijoje, Viduržemio jūros pakrantėse, Kaukaze ir tolimesnėse šalyse.

Tai, kad XX – XXI amžių sandūroje buvo parašyta sutartinėms skirta monografija, rodo, kad tradicinė polifonija ne nyko, bet patraukdavo vis daugiau žmonių. Jei pasirodė knyga, vadinasi, buvo ir skaitytojų, jos puslapiuose ieškojusių mokslinių žinių

Sutartinių saugotojai Daiva Račiūnaitė-Vyčinienė ir Evaldas Vyčinas kankliuoja senelių sodyboje Salake. Fotografavo Eglė Sereičikienė 2009 m., nuotrauka iš asmeninio archyvo.

ir praktinių tradicijos saugojimo patarimų. Pasisekimo sulaukusi knyga buvo išleista ir anglų kalba (Račiūnaitė-Vyčinienė, 2002), nes joje atskleidžiami senosios lietuvių kultūros slėpiniai ir giesmių atitikmenys kitų tautų folklore galėjo sudominti ir užsieniečius. Tad amžių sandūroje sutartinės suvoktos platesniame kontekste, ieškota naujų šios savitos muzikos gerbėjų ir naujų jos sklaidos būdų.

Kur skambėjo Vilniuje prigijusi ir įsišaknijusi tradicinė polifonija? Aukštųjų mokyklų auditorijose, koncertų salėse, senamiesčio kiemeliuose, bažnyčiose. Ypač įspūdingi koncertai buvo rengiami gotikinėje Bernardinų ir barokinėje šv. Kotrynos bažnyčioje. Sutartinių giedotojų, skudutininkų ir ragų pūtėjų grupės sustodavo įvairiose bažnyčių erdvėse, garsai sklisdavo iš visų pusių, aidėdavo skliautuose. Giedojimas trukdavo valandą ir ilgiau. Klausytojai sėdėdavo susikaukę, nurimę, paveikti savitos harmonijos ir akustikos, apimti ypatingos būsenos. Sutartinės skambėjo ne tik Vilniuje, bet

ir Kaune, giedotojų grupės viena po kitos kūrėsi ir Aukštaitijos miestuose.

Siekdama padėti pradedančioms atlikėjoms, Daiva Račiūnaitė-Vyčinienė išleido sutartinių giedojimo pradžiamokslį (knygelę su kompaktine plokštele). Jo pratarmėje rašė:

„Sutartinių gražumas išryškėja palengva, ilgai klausantis besipinančių melodijų ir kerinčių garsažodžių: *tatato, linago, ritato, siudijo, dūno, sadauto* ir pan. Klausydamasis patyrusių, gerai susigiedojusių grupių, tarytum ir pats susilieji su jų giesmėmis, o kartu ir su visata... Rodos, viskas aplinkui ištirpę – ir laikas, ir vieta. Likusi tik begalinė skambanti erdvė... [...]

Turbūt ne vienam sutartinių klausytojui kyla noras ir pačiam pabandyti jas giedoti, bet kartu gimsta ir abejonė – ar sugebėsiu? Ar įmanoma taip (ar bent panašiai), kaip girdėjau, giedoti? Daugelis patyrusių sutartinių atlikėjų atsakytų, kad įmanoma. Vis dėlto sutartinės giedotojams atsiveria ne

iš karto. Iš pradžių kiekvienai tenka „atrasti“ savo balso tembrą, tinkamą giedoti sutartines. Paskui – išmokti „atsilaikyti“ prieš kitas grupės giedotojas, vis „bandančias išmušti“ tave iš vėžių.

Bene sunkiausia užduotis – įveikti sekundų, susidarančių tarp tavo ir kitų giedotojų balsų, baimę. Peržengus šią pakopą, įvyksta esminis lūžis. Tada jau, galima sakyti, giedotojoms pamažu atsiveria giluminiai sutartinių klodai. Jų pažinimo procesas – begalinis... Tos, kurios jau pajuto sutartinių giedojimo „skonį“, matyt, neatsisakys jo iki gyvenimo pabaigos. Jos nuolatos tobulins savo giedojimą, kaip tai darė senosios sutartinių giedotojos. [...]

Sutartinių muzika, kaip ir kitų tautų apeiginė muzika, pasižymi tam tikromis darybos ir atlikimo normomis. Teksto ir melodijos *rinkimo* (*parinkimo*, *atrinkimo*), sutarimo sąvokos čia sutampa su tam tikra kanonizuota „muzikine tvarka“, t.y. darna. Pagal griežtas taisykles organizuotas giedojimas (kaip ir kiti kūrybiniai procesai – šokimas, muzikavimas, audimas, pynimas) tampa magine priemone, kuri chaosą paverčia kosmine harmonija“ (Račiūnaitė-Vyčiniene, 2004: 7–9).

Šiuose pratarėse žodžiuose ryškėja nauja tradicinės polifonijos samprata, nutolusi nuo ankstesnių giedotojų išgyventos vienovės su gamta, jos garsais, tačiau kylanti iš mieste gyvenančių giedotojų patirties, atspindinti jų dvasinius ieškojimus ir estetinius išgyvenimus. Nenuostabu – nuo to laiko, kai sutartines giedojo ir šoko kaimo moterys, iki šių dienų lietuvių kultūra labai pasikeitė: anuomet buvusi uždara žemdirbių visuomenė tapo miesto visuomene ir atsivėrė viso pasaulio įtakoms. Tad ir tradicinės polifonijos samprata keitėsi, skleidėsi naujuose kontekstuose.

Vėliau Račiūnaitė-Vyčiniene išleido antrąjį sutartinių giedojimo pradžiamokslį, kuriuo siekė paskatinti ne tiek sostinėje esančias, kiek provincijoje gyvuojančias giedotojų grupes. Jame siūlė giedotojoms atkreipti dėmesį į regioninius sutartinių melodikos savitumus, giedoti savo gyvenamosiose apylinkėse užrašytas sutartines, išryškinti jų stilistinę įvairovę (Račiūnaitė-Vyčiniene, 2013).

2010 m. etnomuzikologė ėmėsi dar vienos iniciatyvos – padedama Lietuvos liaudies kultūros centro, Lietuvos nacionalinės UNESCO komisi-

jos ir Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos, ji parengė siūlymą įtraukti lietuvių polifonines giesmes sutartines į UNESCO reprezentatyvų žmonių nematerialiosios kultūros sąrašą. Apsvarsčius nominaciją, 2010 m. lapkričio 16 d. Sutartinės (*Sutartinės, Lithuanian multipart songs*) į minėtą sąrašą buvo įtrauktos. Taigi sutartinių tradicijos globėja ir saugotoja tapo jau nebe giedotojų grupė, etnomuzikologijos katedra ar kultūros ministerija, bet tarptautinė organizacija. Šia iškilminga proga kalbinama žurnalistų, Račiūnaitė-Vyčiniene sutartines vadino lietuvių dvasinės kultūros pamatu, etninės tapatybės simboliu⁶. Diskusijoje apie sutartinių giedojimo tradicijos puoselėjimą teko girdėti mokslininkės pasisakymą, kad XXI amžiuje ši tradicija yra tarsi medis, kurio šaknys tebėra Aukštaitijoje, regione, kur sutartinės kadaise gyvavo, skambėjo ir buvo užrašytos. Todėl svarbu, kad tos šaknys nenu-džiūtų. Tradicijos saugotojai yra tarsi kamienas, kuris turi būti pakankamai tvirtas. O medžio šakos jau šakojasi ne tik po visą Lietuvą, bet ir po visą pasaulį, tad reikia rūpintis kad jos būtų tankios,

6. D. Račiūnaitės-Vyčiniene atsakymai į žurnalo klausimus:
Kuo reikšmingos yra lietuviškos sutartinės Pasaulio nematerialaus paveldo kontekste?

– Manyčiau, kad Pasaulio nematerialaus paveldo kontekste vienodai svarbios visų tautų tradicijos – kiekviena tauta didžiuojasi savo unikaliais reiškiniais. Lietuvių sutartinės – ne tik nepaprastai savitas archajiškos polifonijos reiškinys (analogijų pasaulyje nerandama iki šiol, nors tam tikrų panašumų esama Balkanuose, Indonezijoje, Papua Naujojoje Gvinėjoje ir kitur), bet ir labai svarbus mūsų dvasinės kultūros pamatas. Tą suvokė jau minėtasis A. Sabaliauskas, ragindamas lietuvių kompozitorius atkreipti dėmesį į sutartines ir senuosius instrumentus (skudučius, daudytes, ragus, kankles). Vėliau sutartines, kaip tam tikrą muzikinį simbolį, sėkmingai naudojo XX a. kompozitoriai J. Gruodis, S. Vainiūnas ir kt. [...]

Kas dabar pasikeis po to, kai UNESCO sutartines įtraukė į reprezentatyvų žmonių nematerialaus kultūros paveldo sąrašą?

– Rengdama UNESCO komisijai sutartinių bylą, gana daug prisisvajojau ta tema. Sutartinės galėtų tapti lietuvių dvasinės kultūros pamatu, tikru etninės tapatybės simboliu. Kad taip atsitiktų, dar reikia įdėti labai daug pastangų: skleisti sutartines įvairiomis formomis mokyklose, dainų konkursuose, organizuoti patrauklias sutartinių mokymo stovyklas, festivalius ir pan. [...] Beje, su sutartinių grupe „Trys keturiuose“ tik prieš tris dienas grįžome iš Japonijos, kur turėjome du didelius koncertus. Buvome apstulbintos japonų nepaprastai gilaus sutartinių suvokimo ir pajautimo. Po koncerto keli priėję japonai keletu sakinių nusakė visą sutartinių esmę, paklausdami manęs, ar jie teisingai supratę. Tokio supratimo galėtų pavydėti tūlas lietuvis... (Račiūnaitė-Vyčiniene, 2010).

Sutartinių giedotojų grupė „Trys keturiose“ Vilniaus senamiestyje: Eglė Sereičikienė, Daiva Vyčinienė, Daina Norvaišytė, Audra Žilinskienė, Rima Visackienė. Fotografavo Kęstutis Verseckas 2012 m.

kiekvienas galėtų pasistengti, kad atsišakotų dar viena sutartinių tradicijos medžio šakelė.

Panašiu metu įvyko ir kita transformacija. Kažkada rankraščiuose įamžinti sutartinių tekstai ir fonografo plokštelėse įrašytos jų melodijos buvo suskaitmeninti ir sukelti į duomenų bazes. Tai, kas buvo saugoma liaudies atmintyje, o vėliau rankraštiniuose archyvuose, tapo skaitmeniniais archyvais. 2010–2012 m. vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą „Lietuvių tautosakos rankraštynas: fondų skaitmeninimas ir sklaida“ buvo sukurtos dvi duomenų bazės, kuriose pateikiami Lietuvių literatūros ir tautosakos institute saugomi archyviniai dokumentai. Lietuvių tautosakos rankraštyno duomenų bazėje <http://www.tautosakos-rankrashtynas.lt/> galima pamatyti nuskenuotų seniausių tautosakos rinkinių puslapius, o Tautosakos garso įrašų duomenų bazėje <http://archyvas.ilti.lt/irasai/> – pasiklausyti įvairių žanrų lietuvių tautosakos įrašų, čia skelbiami ir į UNESCO reprezentatyvųjų nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąrašą įtraukti sutartinių bei instrumentinių polifoninių kūrinių įrašai. (Sutartinių įrašų galima pasiklausyti ir Euro-

pos skaitmeninėje bibliotekoje www.europeana.eu). Kaip matome, kaita vyko panašia linkme: XXI a. susikūrė virtuali sutartinių puoselėtojų bendruomenė ir atsirado jai pritaikyti, iš bet kurios pasaulio vietos pasiekiami virtualūs sutartinių archyvai.

Įtraukimo į UNESCO sąrašą proga pagal D. Račiūnaitės-Vyčinienės scenarijų buvo sukurtas pažintinis filmas apie sutartines. Jame galime išvysti, kaip atrodo šiuolaikinė sutartinių giedojimo tradicijos saugotojų bendruomenė, ir kokiomis priemonėmis perduodamos apie jas sukauptos žinios. Filme yra nespalvotų kadru, kuriuose išvystame vyresniųjų tradicijos saugotojų veidus, nepamainomais žinių šaltiniais tapusių knygų viršelius, jame plaukia ir spalvotoje juostoje įamžinti jauni veidai – šiuolaikiniai sutartinių atlikėjai, giedantys sutartines gamtoje, po medžiais, ar Vilniaus senamiestyje, po gotikiniais skliautais. Išmaniai sumontuotuose kadruose matyti visa sutartinių saugotojų bendruomenė viename būryje. (žr. http://www.youtube.com/watch?v=Wij_cgVGOxw&list=PLB3C6275F9C5C67ED)

Būtų galima atpasakoti ir kitų tradicijos tęsėjų biografijas, sužinoti, kaip sutartinėmis susidomėjo

ilgametė Vilniaus konservatorijos (dabar – Lietuvos teatro ir muzikos akademijos) etnomuzikologijos kurso dėstytoja Laima Burkšaitienė ar jos studentė Dalia Urbanavičienė – knygos „Šokamosios ir žaidžiamosios sutartinės“ (2009) autorė. Tuomet atsiskleistų dar daugiau ryšių, siejančių sutartinių tradicijos tęsėjus, tačiau tyrimas per daug išsiplėstų.

Apibendrinimas

Tad kaipgi išliko sutartinės? Kaip jos pasiekė XXI amžių, nors jų išlikimui buvo kilusi grėsmė? XX amžiaus viduryje sutartinių giedotojų skaičius labai sumažėjo, liko tik kelios šeimos, kuriose senovinė polifonija buvo perduodama iš kartos į kartą. Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais kai kurie sutartinių giedotojai buvo prievarta išvežti iš savo gyvenamosios aplinkos, tuo metu sutartinės atitrūko nuo vietovių, kuriose kadaise skambėjo. Aukštaitijoje, kur tradicinė polifonija gyvavo daugelį šimtmečių, liko tik vienas sutartinių giedojimo židinys – Adučiškio kraštas, o kiti kadaise garsūs sutartinių giedojimo židiniai sunyko.

Laimei, tradicinį žinių perdavimo būdą pakeitė potradicinis perdavimo būdas. XX a. pradžioje ir vėliau sutartinės buvo kantriai renkamos, užrašinėjamos. Sutartinės buvo savitos, archajiškos, skyrėsi nuo kitų liaudies dainų, todėl buvo stengiamasi jas įamžinti. XX a. ketvirtajame dešimtmetyje Lietuvos tautosakos archyve buvo sukaupta pakankamai sutartinių pavyzdžių, iš kurių galėjo būti rekonstruota, atgaivinta net ir visai išnykusi tradicinė polifonija. Archyviniai įrašai ir vėliau pasirodę šių medžiagų apibendrinantys leidiniai įgalino jaunąją kartą tęsti šią tradiciją. Sutartinių tekstai ir melodijos buvo patikimai saugomi rankraščiuose, knygose, plokštelėse, tad tradicijos perėmimas nebūtinai reiškė sutartinių tekstų ir melodijų įsiminimą, išmokimą. Jos perdavimo grandinė galėjo kuriam laikui nutrūkti, o po kelių dešimtmečių – vėl atgyti. XX a. antrojoje pusėje iš kartos į kartą buvo perduodami ne tik polifoniniai kūriniai, bet ir jų savitumo bei vertės samprata.

Kaip atskleidė tyrimas, gyvoji (sakytinė) ir akademinė (rašytinė) tradicija pynėsi. Sutartinės išliko todėl, kad niekada netapo vien archyvinėmis ver-

tybėmis. Besidomintieji senovine polifonija ne tik skaitė knygas, jie gyvai bendravo su žmonėmis, dalį žinių perimdavo sakytiniu būdu: susitikdami, giedodami, diskutuodami, dalydamiesi prisiminimais. 1936 m. į Lietuvos tautosakos archyvą atvykusi Emilija Zaukaitė-Kuzavinienė ėmė labiau domėtis sutartinėmis, kai išgirdo, kaip jas vertina tautosakininkas Zenonas Slaviūnas. 1968 m. iš spausdintų rinkinių sutartinių išmokęs Povilas Mataitis surengė senovinės polifonijos koncertą. Etnomuzikologės Jadvygos Čiurlionytės pastabos jam padėjo nenutolti nuo gyvosios tradicijos. Sutartines savo tyrimų objektu pasirinkusi Daiva Račiūnaitė taip pat bendravo su vyresniosios kartos ekspertu Stasiu Paliuliu: drauge vertė jo asmeninėje kolekcijose buvusius rankraščius ir nuotraukas, atidžiai klausėsi jo autentiško, kaimiško giedojimo būdo, mokėsi sutartinių choreografijai būdingų žingsnių. Į sutartinių saugotojų bendriją įsijungę jauni žmonės palaikė artimus ryšius su vyresniaisiais, todėl sutartinių giedojimo tradicija nenutrūko. Jeigu ji būtų likusi vien sakytine, būtų išnykusi, tačiau jeigu būtų tapusi tik rašytine, ją būtų ištikęs tas pats likimas.

2010 m. sutartinės įtrauktos į UNESCO reprezentatyvų žmonijos nematerialiosios kultūros sąrašą, senąsias lietuvių polifonines giesmes ėmė globoti tarptautinė organizacija. Vis daugiau medžiagos apie sutartines – tekstų, garsų ir vaizdų – galima rasti internete, taigi su jomis susipažinti jau gali kiekvienas besidomintis visame pasaulyje. XXI a. susikūrė virtuali sutartinių saugotojų bendrija, į kurią gali įsijungti ne tik lietuviai, bet ir lietuvių kultūrą vertinantys kitataučiai ar užsieniečiai. Nors ne visi jos nariai pažįstami, tačiau kiekvienas prisideda prie tradicijos tūšos, įneša savo indėlį.

XXI a. sutartinių giedojimo tradicija vėl atgijo Aukštaitijos regiono miesteliuose, nemažai sutartinių giedotojų grupių gyvuoja ir didžiuosiuose Lietuvos miestuose. Kaimo žmonių išsaugotos sutartinės vertinamos miesto žmonių, įsilieja į aukštąją kultūrą ir įgyja šiuolaikiškų bruožų. 2011 m. išleistoje Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedijoje sutartinės aprašomos kaip lietuvių tautinės tapatybės simbolis (Račiūnaitė-Vyčiniene, 2011: 371). Daugelio nuomone, jų polifoninė sandara atspindi giliausius mūsų tautos muzikinės mąstysenos, laiky-

senos ir jaunosios klodus. Nors sutartinės pasižymi archajiškumu, jos yra modernus lietuvių tapatybės simbolis, išreiškiantis šiuolaikinės lietuvių kultūros sudėtingumą ir daugiasluoksniškumą.

Išvados

XX a. pirmojoje pusėje sutartinių giedojimo tradicija buvo kaimo žmonių paveldėta, iš kartos į kartą perduodama tradicija, veikiama ankstyvųjų folklorizmo procesų. O antrojoje amžiaus pusėje ji tapo miestiečių tradicija, saugoma ir puoselėjama akademinės visuomenės atstovų ir folkloro judėjimo dalyvių. Sakytinį tradicijos perdavimo būdą keitė rašytinis, tačiau jis netapo vieninteliu, tad ir miesto tradicija išliko gyva. Tradicinės polifonijos saugotojai buvo etnokultūrinės šaknis išlaikę intelektualai, kurie siekė ne tik kaupti ir perduoti žinias apie sutartines, bet ir išlaikyti jų giedojimo, pūtimo ar šokimo įgūdžius, teoriją derino su praktika. Šiuolaikinės sutartinių saugotojų bendruomenės nariai nebėra susiję giminystės ryšiais, jie bendrauja kaip mokytojai ir mokiniai, pradininkai ir pasekėjai. XXI a. polifoninės sutartinės yra kultūros ženklas, muzikinio mąstymo simbolis, išreiškiantis lietuviškąją tapatybę. Šis statusas įpareigoja sutartinių saugotojų bendruomenę toliau tęsti tradiciją.

LITERATŪRA:

- APANAIVIČIENĖ, Gražina, 2009. Lietuvių folkloro teatras – tautinio atgimimo šauklys. Iš: *Gimtasai kraštas*, 2009, nr.2, p.28–38.
- BAGDONAS, Valentinas, 1988. Gimtinės dainos. Iš: *Aš išdainavau visas daineles. Pasakojimai apie liaudies talentus – dainininkus ir muzikantus*, t. II. Sudarė ir parengė Danutė Krištopaitė. Vilnius: Vaga, p. 481–488.
- ČIURLIONYTĖ, Jadvyga, 1969. Skamba sutartinės. Iš: *Kultūros barai*, 1969, Nr. 2, p. 46–47.
- ČIURLIONYTĖ, Jadvyga, 2006. Dienoraščio fragmentai. Iš: *Jadvyga Čiurlionytė*. Sudarė ir parengė Laima Burksaitienė. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija.
- JONUTYTĖ, Jurga, 2011. *Tradicionų sąvokos kaita*. Monografija. Vilnius: Vilniaus universitetas, Kauno humanitarinis fakultetas.
- KELMICKAITĖ, Zita, 1985. Palikimas vaikų vaikams. Iš: *Aš išdainavau visas daineles. Pasakojimai apie liaudies talentus – dainininkus ir muzikantus*, t. I. Sudarė ir parengė Danutė Krištopaitė. Vilnius: Vaga, p. 63–69.
- KUZAVINIENĖ, Emilija, 1985. Alenos Zaukienės gyvenimo nuotrauka. Iš: *Aš išdainavau visas daineles. Pasakojimai apie liaudies talentus – dainininkus ir muzikantus*, t. I. Sudarė ir parengė Danutė Krištopaitė. Vilnius: Vaga, p. 289–313.
- MATAITIENĖ, Dalia, 1994. Kūrybos pavasario viltys (su dailininke kalbasi Helmutas Šabasevičius). Iš: *Kultūros barai*, p.1994, Nr. 5, p. 38–42.
- MEŠKUOTIENĖ, Edita, 1998. Senosios Obelių krašto dainos atgimsta naujam gyvenimui. Iš: *Lietuvos valsčiai. Obeliai, Kriaunos*. Vilnius: Versmė, p. 669 – 688.
- NAKIENĖ, Austė, ŽARSKIENĖ, Rūta, 2004. *Aukštaitijos dainos, sutartinės ir instrumentinė muzika. 1935–1941 metų fonografo įrašai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

- NASTARAVIČIUS, Mindaugas, 2011. *Nacionalinės premijos laureatai Mataičiai: mus užburė bendra idėja*. www.15min.lt. 2011-02-07.
- PALIULIS, Stasys, 2002. *Sutartinių ir skuducijų keliais. Tautosakininko gyvenimas ir darbai*. Sudarė ir parengė Algirdas Vyžintas. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija.
- RAMOŠKAITĖ, Živilė, 2003. Dainos tapatybė ir kaita modernioje kultūroje. Iš: *Tautosakos darbai*, t. XVIII (XXV). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 56–62.
- RACIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Daiva, 2000. *Sutartinių atlikimo tradicijos*. Vilnius: Kronta.
- RACIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Daiva, 2002. *Sutartinės. Lithuanian Polyphonic Songs*. Vilnius: Vaga.
- RACIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Daiva, 2004. *Kokių giedosim, kokių sutarysim? Sutartinių pradžiamokslis*. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija.
- RACIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Daiva, 2010. *Sutartinės – mūsų dvasinės kultūros pamatas*. www.alkas.lt. 2010-11-17.
- RACIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Daiva, 2011. Sutartinės. Iš: *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*. Sudarytoja Vida Savoniakaitė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- RACIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Daiva, 2013. *Kadu buvo, kadujo. Sutartinių pradžiamokslis, II dalis*. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija.
- SABALIAUSKAS, Adolfas, 1911. Prakalba. Iš: *Lietuvių dainos ir giesmės šiaur-rytinėje Lietuvoje*. Dr. A. R. Niemi ir kun. A. Sabaliausko surinktos. Suomalaisen tiedekatemia toimituksia: Helsinki.
- SKRODENIS, Stasys, 2005. *Folkloras ir folklorizmas. Mokymo knyga*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.

How did Lithuanian polyphonic songs, sutartinės, endure?

Austė NAKIENĖ

This article discusses the singing tradition and later written tradition of Lithuanian polyphonic folk songs — *sutartinės* — which was preserved by the people in rural regions. Attention is drawn to the fact that the threat to the continuity of these traditions appeared in the mid-20th c., but in the second half of the 20th c. it was revived. In the first half of the 20th c. the tradition of singing *sutartinės* was passed on from generation to generation within the family, while in the second half of the century it became an urban tradition, preserved and nurtured by representatives of the academic community and participants in the folklore movement. The method of transmission through spoken tradition changed to writing, but it did not become the only method, therefore the urban tradition remained alive. The custodians of traditional polyphony was intellectuals who had preserved their ethno-cultural roots, those who sought not only to collect and transfer knowledge about *sutartinės*, but also to preserve their singing, dancing and blowing skills, combining theory with practice. Modern members of the community of guardians of *sutartinės* are no longer linked by family ties; they interact as teachers and students, pioneers and followers. The 21st c. polyphonic *sutartinės* are a cultural sign, a symbol of musical thinking, expressing Lithuanian identity. This status obligates the community of *sutartinės* custodians to continue the tradition.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, Vilnius, el. p. auste@liti.lt
Gauta 2013-05-02, įteikta spaudai 2013-08-30